

BOGDAN DOLENC

Cerkev med krizo in gotovostjo vere

Sodobni sociologi skoraj enoglasno zatrjujejo, da je krščanstvo v Evropi že dlje časa v krizi. Vse manj Evropejcev išče svoje oporne točke v krščanski veri. Naša civilizacija je sicer v veliki meri prežeta s krščanskimi vrednotami, a te so postale samoumevne tudi brez krščanstva. Večina civilizacijskih in političnih pridobitev, ki jih imamo danes za samoumevne, so zgodovinski sadovi krščanstva. To velja npr. za naše pojmovanje človekovega dostojanstva, posameznika, njegovih pravic, svobode vesti, enakosti, svobode in bratstva, kar so bili ideali francoske revolucije. Živimo v družbi, v kateri so se krščanske vrednote sekularizirale in zdaj živijo naprej v tej »posvetni« in na videz od krščanstva neodvisni obliki. Ob površnem gledanju torej nastaja vtis, da je krščanstvo tako rekoč opravilo svoje zgodovinsko poslanstvo in se zdaj kot odvečno lahko poslovi s prizorišča zgodovine.

1. Menjava vrednot v zahodni civilizaciji v 20. stoletju in proces erozije Cerkve¹

O krizi krščanstva ni mogoče govoriti, ne da bi govorili tudi o družbi, sredi katere Cerkev deluje. Cerkev je dejstvo in dejavnik – *faktum* in *faktor* – te družbe in – če se izrazimo v ekonomskem žargonu – njena veljava v javnosti (*rating*) raste ali pada glede na trenutne trende, ki jih narekuje duh časa. To ne pomeni, da bi bili ljudje že rešili vprašanja, na katera so nekoč iskali odgovore v veri; pač pa je ponudba odgovorov vedno večja, sposobnost iščočih pametno razlikovati med temi odgovori pa vse manjša. Celo na tako osebнем in bivanjskem področju, kot je iskanje smisla in

odgovorov na poslednja vprašanja, so ljudje pripravljeni verjeti v kar najbolj čudaške in eksotične nesmisle.

Nemški sociolog Edgar Piel išče vzroke za to stanje v nekaterih silnicah razvoja družbe v zadnjih desetletjih. Naslanja se na sociološke raziskave Inštituta za demoskopijo v Allensbachu v Nemčiji, ki so reprezentativne za ves evropski prostor in jih smemo imeti za odločilne tudi za slovenske razmere.

Vse od sredine šestdesetih let 20. stoletja smo v mnogih deželah priče dogajanju, ki ga sociologi poimenujejo »menjava vrednot« (Wertewandel). Najopaznejša je bila ta menjava vrednot, norm in načinov ravnanja v letih med 1965 in 1984. Sprožila jo je t. i. »generacija '68« s svojim uporom proti institucijam v študentskih nemirih. Ta proces se nadaljuje tudi v našem času. Omenjeni inštitut od leta 1974 vsaki dve leti opravlja ankete, ki dobro pokažejo, v katero smer gre menjava vrednot.

Prvo vprašanje v široko zastavljeni anketi zadeva osebno osmišljanje življenja in temeljno naravnost. Izkaže se, da se socialni in altruistični motivi (npr. sodelovati pri graditvi boljše družbe, ravnati po svoji vesti) na splošno umikajo v ozadje, v ospredje pa kot prevladujoča življenjska naravnost stopa vse, kar je povezano z osebno ali zasebno srečo, veseljem in uživanjem življenja. Sreča, uživanje in samouresničenje so postali sinonimi za smisel. Prva povojna generacija je poskušala zadovoljiti predvsem temeljne življenjske potrebe, zato je bila usmerjena materialistično. S trdim delom si je hotela zagotoviti gmotno varnost. Naslednja generacija, prva v Evropi, ki drugače od prejšnjih ni odraščala v gmotnem pomanjkanju, pa se je ogrela za t. i. »postmaterialistične vrednote«, kot so: biti neodvisen, odkriti in razvijati svoje sposobnosti, biti svoboden, kritičen, doživljati veselje nad življenjem, uresničiti se.

Menjava vrednot je prinesla s seboj široko paleto orientacijskih možnosti. Povedano drugače: povzročila je, da so se vrednote in orientacijske točke spremenile v opcije, to je v poljubne izbire. Pri tem se je zgodil premik z enega pola na drugega (nem. Polsprung), pri čemer sta en pol tradicija in institucija, drugi pa individuum. Posameznik je postal središče in merilo vsega, medtem ko so in-

stitucije in tradicije izgubile svojo od zunaj obvezujočo, omejujočo, oblikujočo in oporno moč. V teh novih okoliščinah morajo ljudje vedno znova sami izbirati, kakšno smer bodo dali svojemu življenju. Včasih jim ni bilo treba razmišljati o tem, kaj je prav in kaj ni, kaj je dobro in kaj slabo, kaj je njihova dolžnost, kdaj in kako pogosto naj gredo v cerkev, kako naj živijo svoj zakon itd. Posameznik je bil že z rojstvom umeščen v določeno tradicijo, v določeno družbeno plast, v določeno Cerkev. Velik del tega, kaj in kako naj misli in ravna, je neposredno izhajalo iz tega dejstva.

Dandanes mora torej vsak sam priti do tega, kakšno smer bo dal svojemu življenju. Kar v tem pogledu zatrjujejo in zahtevajo institucije in tradicije, je postalo za posameznika neobvezujoče. Individualizacija je segla globoko v zasebnost. A tudi veliki instituciji, kot sta država in Cerkev, sta krepko občutili posledice tega procesa.

Na področju zasebnega življenja je najrazločnejši kazalec tega dogajanja rastoče število razporok in samoumevnost, s katero javnost sprejema dejstvo izvenzakonskih skupnosti. Iz 90. let je podatek, da približno vsak drugi prebivalec Nemčije v starosti med 24 in 40 let (točneje 46 %) živi v izvenzakonski skupnosti. Manjša se odstotek zagovornikov neločljivosti zakona, večja pa odstotek izvenzakonskih skupnosti.

Iz *Letnega poročila katoliške Cerkve v Sloveniji*² za leto 2022 razberemo ugotovitev, da je med zakramenti ravno sveti zakon v Evropi v prvih dveh desetletjih 21. stoletja doživel največji upad (–63,26 %). Za Slovenijo velja, da se je v tem času število cerkvenih porok prepolovilo (–51,7 %). Glede na civilne poroke se je odstotek sklenjenih cerkvenih porok na letni ravni znižal s 43,7 % na 30,51 %. Delež družin zunajzakonskih partnerjev z otroki je v letih 1981–2021 narasel z 1 % na 13 %, delež enostarševskih družin pa s 14 % na 23 %.

Kljub tem dejstvom družina še vedno uživa visoko spoštovanje. Na prvem mestu med pričakovanji je njena varovalna vloga, ki jo daje posamezniku, in sicer v gmotnem in vse bolj tudi v čustvenem smislu. Družina postaja zavetje, ki naj človeka varuje pred hladom in anonimnostjo vse bolj zapletenega in tujega zunanjega sveta.

V celoti gledano omenjeni premik poudarka z institucij k absolutiziranju posameznika slabi in ogroža družino. Na lestvici vrednot družina sicer še vedno stoji na vrhu. Toda omejevanje družine na njeno čustveno razsežnost in visoka pričakovanja, da bo zagotavljala pozitivna čustva (»ljubiti in biti ljubljen«), zmanjšuje pripravljenost, sprejeti odgovornost za širšo družino (npr. za tasta ali taščo ali za stare starše).

V razmerju posameznika do države obstaja pri večini nezanimanje in občutek odtujenosti. V instituciji 'država' vidijo v glavnem negativne strani (predpisi, dolžnosti), le manjšina prepoznava njene pozitivne zasluge. Zato upada pripravljenost za angažiranje, vključevanje in sodelovanje, kar se kaže tudi v nizki volilni udeležbi. Ljudje menijo, da morajo biti najprej postreženi, najprej mora država dati in napraviti, kar je dolžna. S tem je povezano prepričanje, da je delna utaja davkov moralno povsem sprejemljiva.

Prestavitev poudarka na srečo, uživanje in samouresničevanje je povročila skoraj protislovni položaj. Na eni strani raste strah pred kriminalom, na drugi pa permisivnost, to je dopuščanje manjših prekrškov, goljufij in nesocialnega ravnanja.

2. Razrahljane vezi s Cerkvijo in erozija vere

Če si torej predočimo vrtince in tokove, sredi katerih je v zadnjih desetletjih krmarila ladja Cerkve – mišljena je opisana menjava vrednot in iz tega izhajajoč premik poudarka z institucij na posameznika – bomo lažje razumeli težave, v katere je zašla tudi Cerkve. Premik vrednot je zanj in za vernost spodbudil proces erozije. Kaj to pomeni, nam bo postalo jasneje ob nekaterih statističnih podatkih.

Nemške javnomnenjske raziskave povedo, da sta od poznih 60. let prejšnjega stoletja udeležba pri bogoslužju, pa tudi verska praksa v družinah nenehno nazadovali. Thomas Petersen z Inštituta za javnomnenjske raziskave v Allensbachu v članku *Krščanska kultura brez kristjanov*³ (objavljeno 22. 12. 2021) ugotavlja, da je v Nemčiji

že desetletja zaznavna erozija krščanstva, ki napreduje sicer počasi, a vztrajno. Gre za neopazno, a vendarle temeljno spremembo družbe. Ankete omenjenega inštituta že dlje časa razločno kažejo na to, kako Cerkev izgublja pomen za državljane. Delež tistih, ki izjavljajo, da vsaj občasno gredo v cerkev, se je od 60. let skrčil s 60 % na današnjih 30 %. Leta 1995 je 37 % evangeličanov izjavilo, da so člani Cerkve, v nedavni anketi je teh samo 28 %. Število katoličanov, ki so na isto vprašanje odgovorili pritrdilno, se je v istem obdobju zmanjšalo s 36 % na 25 %. Takšen razvoj se je v zadnjih letih še pospešil.

Poleg tega je število izstopov iz Cerkve pri obeh konfesijah (pri katoličanih in evangeličanih) doseglo doslej nepoznano višino. Nemčija je sicer vedno znova doživljala valove izstopov. Zelo strm porast je bil med 1983 in 1993, še večji pa po letu 2010, ko so tako v katoliški kakor evangeličanski Cerkvi prišli na dan škandali v zvezi s pedofilijo.

Ozadje upadanja članstva v obeh Cerkvah je erozija krščanske vere, ki dosega še večje razsežnosti. V raziskavi, ki jo je omenjeni inštitut izvedel leta 2021, je samo 23 % vprašanih katoličanov izjavilo, da so verni člani Cerkve in se čutijo z njo tesno povezane. To ustreza komaj 6 % prebivalstva. Od protestantov se je enako izjavilo 12 %, to je dobre 3 % prebivalstva. Večina članov obeh Cerkva je izjavila, da se sicer čutijo povezane s svojo Cerkvijo, a so v mnogočem kritični do nje ali se imajo za kristjane, Cerkev pa jim ne pomeni veliko. Skoraj vsak sedmi protestant je menil, da ne ve, kaj naj veruje, ali pa, da religije sploh ne potrebuje. Zato se ne čudimo, da več kot vsak tretji vprašani član ene ali druge Cerkve priznava, da se je že spogledoval z mislijo o izstopu. To pomeni, da število izstopov iz Cerkve razodeva le en vidik ali del omenjenega razvoja. Tudi ko gre za preostale člane Cerkva, velja, da je krščanska vera le pri manjšem delu res globoko zasidrana.

V Sloveniji šele od leta 2015 razpolagamo s točnimi podatki o nedeljnikih. Vrednosti v letu 2021 v primerjavi z letom 2015 kažejo na 48,3-odstotni upad nedeljnikov, to pomeni, da se je njihovo število v šestih letih skoraj prepolovilo. Hud udarec verski praksi je zadala epidemija covida-19 ter posledično zapiranje javnega življenja in omejevanje udeležbe pri verskih obredih.

V zadnjih desetletjih se je torej religiozna naravnost v Nemčiji pospešeno spreminjala. To je ugotovila zgoraj omenjena raziskava Allensbachovega inštituta leta 2021. Zanimivi so odgovori na vprašanja, v kaj ljudje verujejo, katerih verskih vsebin se oklepajo. Anketirancem so predložili različne odgovore, iz katerih razberemo te ugotovitve: 61 % vprašanih izjavlja, da verujejo, da obstaja duša; 52 % jih veruje, da se dogajajo čudeži, in enak odstotek, da »imajo tudi vse stvari v naravi dušo, tudi živali in rastline«; prav tako jih 52 % verjame, da njihovo življenje določa usoda. Šele na petem mestu so tisti, ki izjavljajo, da verujejo v Boga – teh je 46 %.

Neposredni stik med Cerkvijo in verniki se je torej zrahljal. Cerkev redno in neposredno dosega le še manjšino svojih članov. Z upadanjem religiozne in cerkvene vezanosti upada pri tistih, ki so še ostali povezani, pripravljenost in sposobnost posredovanja vere naprej. Manjšina otrok živi v vernem družinskem okolju in se s tem brez težav nauči komunikacije o verskih vprašanjih. Demonstrativno izpovedovanje vere in vsaka misijonarska gorečnost sta modernemu krščanstvu postala dokaj tuja. Zato pa so tem bolj misijonarsko dejavne sekte, predvsem Jehovove priče.

Sredstva obveščanja poročajo predvsem o Cerkvi kot instituciji, o njenih javnih dejavnostih, predstavnikih, prireditvah in izjavah. Verske vsebine in pomen vere za posameznika in družbo pa komaj pridejo na vrsto.

Eden od razlogov za erozijo krščanstva je tudi v tem, da je vero v današnji družbi vse težje ubesedovati. Versko prepričanje spada po mnenju mnogih na človekovo osebno ali intimno področje, med reči, o katerih se v vsakdanjosti ne pogovarjamo. Toda krščanska vera je kar odločilno odvisna od komunikacije, od priobčevanja.

Splošna menjava vrednot, preusmeritev od institucij k posamezniku, osredotočenje na vrednote samouresničevanja, sreče in uživanja življenja – vse to je povzročilo erozijo vezanosti na Cerkev. Omenjeni trendi pa niso pustili neprizadetih niti tistih članov Cerkve, ki se notranje niso oddaljili od Cerkve. Premik vrednot k hedonistični usmerjenosti je opazen tudi med verujočimi.

3. Prihodnost ima samo vera, ki je sad osebne odločitve

Članstvo v Cerkvi bo v prihodnosti vse manj samoumevno. Vse bolj bo sad zavestne odločitve, ne pa dejstva, da je bil nekdo kot katoličan rojen. Odločilen bo občutek pripadnosti zaradi tega, ker je človek v Cerkvi našel tisto, kar spoznava za pravilno in dobro: odgovore na osebna bivanjska vprašanja, slog življenja, pogum, upanje, tolažbo in ljudi, ki vse to utelešajo. Kdor vsega tega ne bo našel, ne bo več ali vsaj ne več dolgo član Cerkve.

Cerkev mora razmišljati o razlogih, ki ljudi nagibajo k vztrajanju v njej. V tem pogledu je zanimivo pogledati javnomnenjske ugotovitve, zakaj ljudje izstopajo iz Cerkve. Ko gre za nemški prostor, jih v odgovoru večina omenja plačevanje cerkvenega davka. Natančnejša analiza študije o izstopih, ki jo je po naročilu Nemške škofovske konference izdelal allensbaški inštitut, pa kaže, da nobeden ne izstopi samo zaradi davka. Davek postane razlog šele takrat, ko nekomu članstvo v Cerkvi že davno nič več ne pomeni.

Po ugotovitvah nemških sociologov se erozija krščanstva dogaja v več stopnjah: najprej ljudje izgubijo vero v bistvene vsebine krščanstva. Ta proces je danes že tako daleč, da le še manjšina izpoveduje osrednje resnice krščanske vere in da se le še vsak deseti čuti tesno povezanega s Cerkvijo. Šele po tej notranji odvrnitvi sledi naslednji korak – izstop iz Cerkve.

Skoraj iz vseh raziskav glede vernosti in cerkvenosti v zadnjih letih je razvidno, da so imele vse omenjene spremembe, ki so se zgodile v zadnjih desetletjih, izrazito poguben vpliv na samozavest vernikov. Glede prihodnosti Cerkve je večina pesimistična. Tako katoličani kot protestanti so prepričani, da bosta vernost in cerkvenost še izgubljali svoj pomen.

Teženje po sreči seveda ni samo po sebi slabo. Nesmiselno bi bilo, če bi hotel kdo ljudem oponašati iskanje sreče, veselja in zadovoljstva. V sekularizirani družbi so to sinonimi za to, čemur rečemo smisel življenja. Problem pa je v tem, da ljudje kljub vsem svojim receptom za srečo niso srečnejši, kakor so bili nekdaj. Statistike to potrjujejo. Ni vprašljivo iskanje sreče in samouresničenja, skrb zbujajoče je, da

se recepti izkažejo za lažne in da je na tisoče smerokazov obrnjenih v napačno smer. Drugače povedano: smerokazi usmerjajo k cilju, ki je dober in pravilen (sreča in zadovoljstvo), toda ničesar ne povedo o prepadih in breznih, na katera bo človek naletel na tej poti. Zato se ljudje množično spotikajo in padajo v te prepade, ker jim nihče ni povedal, da se sreča dosega samo po ovinkih. Samo če svoje življenjske poti ne pritrjujemo na srečo, jo bomo našli oziroma pravilneje: bo sreča našla nas.⁴ V tem vidijo današnji kulturni kritiki priložnost, ki bi jo krščanstvo moralo uporabiti: ta priložnost je z življenjem pokazati in dokazati, v čem je skrivnost sreče in teženja po njej.

4. Današnja kriza Cerkve in zdravila zanj v zgodovinski perspektivi⁵

Premik ali prevrednotenje vrednot, ki je nekakšen podzemski tok današnje krize Cerkve, se na površini izraža v številnih simptomih. Omenili smo že izstope iz Cerkve, upadanje števila praktičnih kristjanov in ugašanje misijonarskega duha. Tem lahko dodamo še vrsto drugih: pomanjkanje duhovnikov in duhovnih poklicev, praznjenje samostanov, naraščanje števila ločitev, zmanjševanje vpliva krščanstva v javnem življenju in v pravnem redu z nemoralnimi zakoni (npr. uzakonitev pravice do splava in težnje po uzakonitvi evtanazije); nadalje erozijo krščanskih norm in vrednostnih meril v gospodarstvu, kulturi in znanosti ter svetovnonazorski indiferentizem v sredstvih obveščanja, ki je povezan s kulturnim bojem v tisku, po radiu in televiziji.

Vse to so simptomi krize, na katero opozarja že Sveto pismo, ko govori o odpadu vernikov v stiskah poslednjih časov. Naj spomnimo na nekatere ključne napovedi. »Veliko se jih bo takrat pohujšalo. (...) Vstalo bo veliko lažnih prerokov in bodo mnoge zavedli« (Mt 24,10–11). Napovedani so razkoli, cepitve, krivoverstva in nagnjenje k iskanju drugačnih odrešenikov (kristusov, mesij): »Vstali bodo namreč lažni kristusi in lažni preroki in bodo delali velika znamenja in čudeže, tako da bi, če bi bilo mogoče, zavedli celo izvoljene« (Mt 24,24). Sveti Pavel dodaja svarilo: »Prišel bo namreč čas, ko zdra-

vega nauka ne bodo prenesli, ampak si bodo po svojih željah kopičili učitelje« – »guruje« bi rekli danes –, »ki bodo prijali njihovim ušesom, in ušesa bodo obračali od resnice, obračali pa k bajkam« (2 Tim 4,3). Te krizne pojave bodo spremljala tudi preganjanja vernikov.

Cerkveni očetje (Ambrož, Janez Kasijan, Izidor Seviljski) in poznejši duhovni pisatelji kot npr. sv. Bernard so za opis teh pojavov alegorično razlagali vrstico iz 90. psalma: *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* – Stopal boš čez gada in modrasa, z nogo poteptal leva in zmaja (Ps 90,13).⁶ V teh pošastih prepoznavajo štiri velike odrešensko-zgodovinske krize ali preizkušnje (*tentationes*), ki prizadevajo Cerkev. Na prvem mestu je **lev**, ki pomeni preganjanje in ki z nasiljem povzroča odpad od vere. Na drugem mestu je **kača** herezije (gad, lat. aspis), ki ogroža nauk Cerkve od znotraj, zlasti kadar se ta ziblje v lažnem miru duhovne lenobe (lat. *acedia*) in žalosti (lat. *tristitia*). Na tretjem mestu je **bazilisk**⁷ (modras) – simbol poželenja oči in nramnega propada vernikov in duhovnikov. In končno **zmaj** krivoverskega moralizma, ki se kaže v hlinjeni človekoljubnosti (humanosti). Njegova strupena sapa iznenada potegne navzdol celo ptice z neba, preden te kar koli opazijo. Gre za zapeljivanje, ki je lastno samemu antikristu in kaže na nastop poslednjih dni.

Z besedo *tentatio* ali *temptatio* so prvotno označevali delovanje oglednikov in jurišne čete, ki je imela nalogo ugotoviti in preizkusiti, na katerem mestu bi bilo najlažje naskočiti trdnjavo ali obzidje. Šlo je torej za poskus ali preizkus trdnosti (nem. *Versuch* – poskus, *Versuchung* – skušnjava, skušanje). Pojem *tentatio* zato lahko razlagamo tudi kot *krizo* in tako omenjene štiri preizkušnje s strani leva, gada, baziliska/modrasa in zmaja naobrnemo na krizne pojave v Cerkvi. A že psalmist je vedel, da more kriza pomeniti tudi nov začetek, novo možnost in da more preizkušnja voditi k trdnejši veri.

Preizkušnja preganjanj

Od francoske revolucije, to je od pomorov v septembru 1792, pozna evropska zgodovina spet pojav vsaj delnega množičnega

preganjanja kristjanov, kakršno poznamo iz časov cesarja Dioklecijana. Prvo krvavo preganjanje se je v bližnji preteklosti zgodilo v Mehiki (1926–1935) s strani liberalističnega režima. Literarni odmev tega dogajanja je duhovniški roman Grahama Greena *Moč in slava* (*The Power and the Glory*).

Fenomen preganjanja kristjanov v 20. stoletju kaže na neko menjavo paradigme. Gre za vstop v novo obdobje globalnega poganstva, ki je od krščanske preteklosti ohranilo zgolj neko humanistično zavezanost in etično sporočilo. Novo poganstvo ali sekularizem se od klasičnega, tistega, ki ga poznamo iz zgodovine misijonov, razlikuje v tem, da je posledica odpada od vere (apostazije). Na odpad pa cerkvena tradicija gleda kot na pojav, ki je nevarnejši od običajnega poganstva. Klasično poganstvo je drugače od modernega imelo izrecno adventen pečat, pečat pričakovanja odrešenika.

Cerkve prvih stoletij je visoko cenila mučeništvo (*martyrium*), vedela pa je tudi, da je mogoče s fizično silo zatreti cele krajevne ali delne Cerkve. Preganjanja so včasih zadajala ne le zunanje, ampak tudi notranje cerkvene rane z razkoli. Omenimo samo razkola rimskega duhovnika Novacijana ok. 250 ali severnoafriških donatistov; slednji razkol je bil odločilen za zaton severnoafriške Cerkve in njeno izginotje v morju islama. »Lev« preganjanj in »gad« krivoverstev sta torej izvedla skupno in usklajeno akcijo za uničenje cvetočih krajevnih Cerkva. Usoda obetavne Cerkve v rimski provinci Afriki ostaja kot nekakšen »menetekel« ali svarilno znamenje za Cerkve vseh časov. Dvajseto stoletje je prineslo silovita preganjanja kristjanov, obsežnejša od tistih v prvih stoletjih. Med sadovi tega divjanja omenimo le dvanajst milijonov nekrščenih v vzhodnem delu Nemčije, razkristjanjeno družbo na Češkem, ranjene in raztrgane Cerkve na Baltiku, na Madžarskem, na ozemlju nekdanje Jugoslavije, ateistično državo v Albaniji, razdejane in opustošene človeške duše v Rusiji. Več kot trideset let po koncu komunizma še ni jasno, ali bo kri mučencev tudi tokrat postala seme novega krščanstva in bo popravila tisto, kar je »rjoveči lev« (1 Pt 5,8), kakor ga imenuje apostol Peter, napravil s svojim militantnim ateizmom.

Zgodovinska izkušnja Cerkve vendarle opravičuje upanje, da bo »poseka« na telesu Božjega ljudstva tudi tokrat, kakor je veljalo doslej, prinesla nov razcvet na neki novi njivi.

Danes smo v svetu priče preganjanju kristjanov, kakršnega še ni bilo, niti v prvih stoletjih krščanstva ne. Zato papež Francišek nadaljuje misel svojih predhodnikov in večkrat govori o »ekumenizmu krvi«. Krščanstvo je danes na svetu najbolj preganjana vera. Štiri petine vseh ljudi, ki so preganjani zaradi vere, so kristjani. Niso preganjani kot katoličani, pravoslavni, luterani, ampak kot kristjani. Njihove skupnosti so postale Cerkve mučencev. Zato jih njihova mučeniška kri ne deli, ampak jih zedinja.

Preizkušnja krivih ver

Druga preizkušnja ali skušnjava Cerkve je že od časov praskršanske gnoze kača herezije. Krivoverstva so ogrožala njeno edinost, tisti člen vere, ki jo izpoveduje kot »una ecclesia«. Komaj se je Cerkev razveselila konstantinskega preobrata l. 311 oziroma 313, je vanjo vdrl arijanizem. Podobno kakor pri gnozi je šlo tudi pri tej tipično helenistični hereziji za racionalistično prilagajanje miselnim vzorcem tedanjega časa. Kako daleč so se smeli kristjani odpreti miselni modi, ne da bi se izneverili apostolskemu izročilu (*paradosis*)? Kakšne vrste »podanašnjenja« si je Cerkev lahko dovolila, kakšen *aggiornamento* pa je morala zavrniti kot racionalistično skušnjava? Arijanizem, ki je raztezal svoje lovke vse od 4. do 7. stoletja, je bil ravno prilagoditev modni miselnosti časa. Z vratolomnimi spekulacijami se je hotel izogniti preprostemu dejstvu (ali: spotiki) resnične Božje narave v Jezusu iz Nazareta. Tudi islam je v 7. stol. prišel naproti človeškim predstavam in potrebam ter napravil nekakšen izbor iz preproste judovsko-krščanske tradicije: sprejel je zasebno razodetje, ceremonializem in predestinacijo. Vse to so racionalistična okleščena krščanska sporočila.

Cerkveni očetje in veliki koncili so morali zbrati pogum ter evangelijsko resnico prevesti v nelahke in sprva okorne izraze, ki

pa so bili bliže polnosti razodete resnice kakor pa gladki obrazci heretikov. Med te zapletene nove izraze lahko štejemo: Sveta Trojica, troedinost, Bogočlovek, istobistvenost (*homoousia*), Marijino Božje materinstvo (*theotokos*) itd. Ti pojmi so prispevali k temu, da se je skrivnost učlovečenja artikulirala ter obvarovala pred okrnitvijo in okleščanjem. Zgodovina filozofije dolguje tem bojem za pravo vero npr. pojem osebe (*persona*), ki je preživel vsa stoletja zgodovine, ogrožen pa je šele danes, v stoletju umetne inteligence in popolnega povezovanja v svetovno mrežo. Koristno pa je bilo za Cerkve dejstvo, da je pač samo po tej poti prišla do koncilskih razjasnitev, ki jih poznamo.

Podobno smo lahko danes hvaležni reformaciji za povod, ki ga je dala, da so tridentinski koncilski očetje (1545–1563) prvič dotlej v takšni celovitosti in jasnosti zavezujoče podali katoliški nauk. Tudi v tretjem tisočletju ne bo mogoče študirati katoliške teologije, ne da bi brali odloke tridentinskega koncila. Vemo pa tudi za ceno, ki jo je bilo treba plačati za koncilsko zgodovino dogem. V delnih Cerkvah na Vzhodu je prišlo do etnično-nacionalistične razcepitve Cerkve. To je v Mezopotamiji, Perziji, Siriji, Egiptu in končno v Turčiji poleg drugih vzrokov povzročilo radikalno minorizacijo, skrčenje kristjanov na neznatno manjšino, če ne kar zaton krščanstva.

Rimska provinca Afrika ni ostala edini *menetekel* izginotja celih delnih Cerkva. Če lahko zaupamo sodobnim demografskim raziskavam, je prinesel protestantizem v osrednjih deželah reformacije, to je v nekdanji Vzhodni Nemčiji, napredujočo sekularizacijo, če ne celo – dolgoročno – nezadržen konec tamkajšnjega krščanstva. Tudi to dejstvo moramo katoličani dojemati kot *menetekel*, ki sva-reče opozarja, da si preprosto ne moremo privoščiti nikakršnega ekskluzivnega biblicizma v smislu klasičnega načela *sola scriptura*, nikakršnega krščanstva brez Cerkve, nikakršne razpustitve njene zakramentalne strukture, nikakršnega spodkopavanja avtoritete pastirske službe, nikakršnega dejanskega zanikanja papeževe učiteljske službe. Katoličani, ki menijo, da morajo iti po takšni poti, tvegajo popolno izgubo lastne identitete.

Preizkušnja npravne erozije

Tretja skušnjava Cerkev je po omenjeni Bernardovi odrešensko-zgodovinski shemi modras (bazilisk) npravnega propada, ki zatemnjuje svetost Cerkev, Kristusove neveste, in zmanjšuje njeno prepričljivost. Prenovitelji vseh obdobj, kot je bil npr. Erazem Rotterdamski, so ta pojav imenovali *ecclesia collabens*. Bazilisk, demon poželenja oči – po evangelistu Janezu je to hotenje, da bi človek imel vse, kar vidi (1 Jn 2,16) – demon, ki ubija s svojim pogledom, zavaja kristjane k temu, da se zapletajo in izgubljajo v zunanjih stvareh, zlasti v bogastvu in moči.

Kristus ni prišel klicat pravičnih, ampak grešnike, pravi sam. Cerkev ima vesoljno zveličavno poslanstvo. Zato si ni mogla po zgledu kakšne ezoterične sekte izbirati ljudi, ljudstev in kultur, saj je poslana k vsem in mora biti navzoča med vsemi. Vsak val evangelizacije pa je zanjo nevarnost nove barbarizacije in nekega neizogibnega sinkretizma, tj. pomešanja različnih religioznih in npravnih predstav. Tako so pojavi kot npr. kult rajnih, animizem in kult prednikov versko-zgodovinska dejstva, ki jih noben misijonar ni mogel docela izkoreniniti.

Zgodovino Cerkev skozi ves srednji vek zaznamuje antagonizem med njo in svetom, med tronom in oltarjem. To je vodilo tudi v zlorabe, ki so postale posebno vidne v visokem srednjem veku in v času reformacije. Zato so humanisti, reformatorji, febronijanci, jožefinci in starokatoličani celoten krščanski srednji vek imeli za en sam padec v greh in za »izdajo krščanstva«. Toda iz tega *aggiornamenta* se je rodilo tudi veliko svetnikov, ki jih še vedno častimo in občudujemo. Naj omenimo le sv. Ruperta in sv. Virgila iz Salzburga ter sv. Gregorja VII. iz 11. stol., ki je dosegel svetništvo ravno s svojim odločnim nastopom proti zlorabam.

Nekatere stvari, ki jih sicer upravičeno označujemo kot zamenja propada npravi v Cerkvi, so imele svoj vzrok tudi v strukturah. Na primer: v dobi renesanse je sistem naravnost silil kardinalski kolegij, da je volil takšne papeže, ki bodo sposobni reševati neodložljive politične naloge v Italiji. Posledica tega je bila, da se je šopiril

posvetni duh in včasih ni bilo več prav jasno in prepoznavno, ali je papež naslednik galilejskega ribiča Petra ali pa nemara Julija Cezarja. Ob teh okoliščinah se je treba manj čuditi težkim nravnim pomanjkljivostim dobe kakor pa dejstvu, da je končno le prišlo do notranje cerkvene prenove.

Preizkušnja purizma – napačne gorečnosti za »čisto Cerkev«

Četrta skušnjava Cerkve – »zmaj«, ki s svojo skrito, strupeno sapo klati celo orle z neba – je purizem, ki ga srečujemo v vseh dobah cerkvene zgodovine. Značilno je, da ima nemški izraz za krivoverca – *Ketzer* – korenine ravno v izrazu *katharoi*, kar v grščini pomeni »čisti«. Katari so bili srednjeveški puristi, sekte, ki se niso marale onečistiti s hrano, s sklepanjem zakona ali s spolnostjo.

V vseh časih, vse od Petrove zatajitve in Judove izdaje, je bil razlog za nenehno spotikanje nad Cerkvijo dejstvo, da je po lastnem zatrjevanju sveta, obenem pa ima v svoji sredi grešnike, in sicer vse do svojih najvišjih vrst in predstavnikov. Zato so se že v zgodnji Cerkvi 2. stoletja pojavile skupine, ki so hotele zapustiti takšno Cerkev, da bi se ognile temu pohujšanju nepopolnosti. To so bili maloazijski *montanisti*, ki so menili, da bodo z asketsko strogostjo, apokaliptiko, sanjaštvom in sektaškim samoizločevanjem vzpostavili čisto Cerkev. Nekako v to smer je v 3. stol. zašel tudi veliki Tertulijan (160–220). Zasluga sv. Avgušтина je bila, da je proti njim uveljavil razsodbo (*Discretio*) papeža Kornelija (251–253). Ta pravi, da je treba s spokorjenimi člani Cerkve, tudi z nekdanjimi odpadniki, ravnati milo, kajti svetost Cerkve je v njeni Glavi, v Kristusu. Kaže se v objektivnem delovanju zakramentov, ne pa v subjektivni vrednosti ali nevrednosti delivca. Odtlej so naglašali načelo »Christus baptizat«. Vse krščanske sekte vseh časov – donatisti, katari, husiti, prekrščevalci in puritanci – so živele od patosa kritiziranja Cerkve, ko so s prstom kazale na slabosti in grehe – tudi le domnevne – njenih predstavnikov.

Reformatorji so Cerkev renesanse in baroka imeli za tempelj antikrista. Menili so, da so z odpravo službenega duhovništva in

redovništva, z odklanjanjem celibata, zaobljub in posamične spovedi očistili in prenovili svoje »gmajne«. Luter se je l. 1525 poročil, ker je menil, da bo v zakonu, ki ga je imel zgolj za »svetno zadevo« (*weltlich Ding*), pred Božjo sodbo stopil manj grešen kakor pa kot nepopoln celibater. Cerkev bo res vedno *ecclesia reformanda*, vendar bo takšna le tako, da bo vsak dan sproti izrekala svoj »confiteor« (»Priznam, da sem grešil ...«), to je v nenehnem priznavanju grešnosti, ne pa v tem, da odpravi osebno spoved. Luter je postavil teološke predpostavke za to, da se je spoved v Cerkvah reformacije praktično izgubila. Ko so se v 16. stol. jezuiti in drugi reformni redovi lotili prenove Cerkve, so se učeni gospodje spet za dolge ure usedli v spovednice. V tem so videli svojo najpomembnejšo nalogo.

Zdi se, da Sveti Duh kot duša »svete Cerkve« nekoliko meša štrene današnjim novopuritanskim kritikom Cerkve, ko nam v zadnjih desetletjih podarja tako številne in tako sijoče kanonizirane svetnike, da temu v zgodovini zaman iščemo primero. Hagiografi komaj dohitevajo beleženje njihovih življenjepisov.

Sv. Bernard ima skušnjava purizma za najnevarnejšo, ker prek nje na skrivnem dela škodo Cerkvi sam antikrist, preoblečen v »angela luči« (2 Kor 11,14). A teh krivovercev ni treba preganjati, treba jih je samo razkrinkati. Zato je potreben dar razlikovanja (*discretio spirituum*). Tega potrebujejo in si ga morajo pridobiti predvsem dušni pastirji, da bi bili sposobni razlikovati pravo apostolsko vnemo od lažne. Sv. Benedikt v svojem *Pravilu* omenja, da se tudi med menihi pojavlja na eni strani »hvalevredna vnema« (*zelus bonus*), na drugi strani pa »jedka«, »razjedajoča« ali »grenka vnema« (*zelus amaritudinis*). Nositelji slednje ne vdirajo v Gospodovo čredo od zunaj kot volkovi, ampak kot lisice načenjajo Gospodov vinograd od znotraj.

Zgodovina Cerkve, Božjega ljudstva, nas torej uči, da kulturni boj in preganjanje Cerkve spadata med evangelijske normalnosti. Nadškof dr. Franc Perko je imel navado reči: »Preganjanje je edino normalno stanje Cerkve.« Vsak dušni pastir, ki ga javnost samo hvali in izigrava proti njegovim sobratom, bi se moral prvi vprašati, ali morda ne dela česa narobe.

Ne računati z nevarnostjo herezij, kakor se je to v evforiji koncila deloma zgodilo, bi bila velika napaka pastirjev. V tem smislu je kardinal Joseph Ratzinger l. 1985 zatrdil: »Tudi v pokoncilski Cerkvi (kolikor je pač upravičen izraz 'pokoncilski', ki ga jaz ne sprejemam) obstajajo krivoverci in krive vere ... V človeku je vedno pričujoča možnost, da zaide v zmoto. Zato je tudi danes pomembno opozorilo iz 2. Petrovega pisma, naj se varujemo 'lažnih prerokov in lažnih učiteljev, ki bodo uvajali pogubne ločine' (2,1). Zmota ni komplementarna resnici, ni njeno dopolnilo. Zavedajmo se, da je vera za Cerkev 'skupna dobrina' (*bonum commune*) in bogastvo, namenjeno vsem, posebno ubogim, ki so najmanj zavarovani pred popačenji. Varovanje pravovernosti je za Cerkev nekakšno socialno prizadevanje v korist vseh vernikov.«⁸

»Stopal boš čez gada in modrasa, z nogo poteptal leva in zmaja« (Ps 90,13). Če je v teh besedah povzeto bistvo krize Cerkve, tedaj je njihovo sporočilo vendarle polno upanja. Kriza more biti zanjo tudi nov začetek in preizkušnja – *tentatio* – more še bolj utrditi njeno vero.

5. Gotovost je močnejša od krize – »Nismo stvaritelji Cerkve, tudi uničiti je ne moremo« (J. H. Newman)

Cerkev torej v vseh časih potuje skozi zgodovino med krizo in gotovostjo vere. Do dneva dovršitve v nebeški slavi »nadaljuje svoje romanje med preganjanji sveta in tolažbami Boga«, kakor pravi sv. Avgustin (navaja ga Dogmatična konstitucija o Cerkvi – C 8). Tukaj na zemlji je v izgnanstvu, oddaljena od Gospoda, in »hrepeni po popolnem prihodu Božjega kraljestva, po tisti uri, ko bo 'zedinjena s svojim Kraljem v slavi'« (C 5). »Dovršitev Cerkve in prek nje dovršitev sveta v poveličanju se ne bo uresničila brez velikih preizkušenj« (Katekizem katoliške Cerkve – KKC 769).

Ob sklepu kratko razmislimo še o tem, kakšne gotovosti se Cerkev oklepa, da kljub krizam ne bo z menjajočimi se ideologijami tega sveta nekoč tudi sama končala na smetišču zgodovine. Nedvomno

gre za gotovost vere, ne statističnih kazalcev in anket, gotovost, ki je lastna njeni veri, veri celotne Cerkve. »Gospod, ne glej na naše grehe, ampak na vero svoje Cerkve,« molimo pri sveti maši. »Spričo ogroženosti, katerim je naša lastna vera izpostavljena od znotraj in od zunaj, gledamo na *vero tvoje Cerkve*,«⁹ ki nosi tudi vero vsakega od nas. To je gotovost, s katero Cerkev izreka svoj »credo« in ga posamezni vernik izreka samo skupaj z njo. »Verujem: Cerkev, naša mati, je tudi tista, ki odgovarja s svojo vero Bogu in ki nas uči govoriti: 'verujem', 'verujemo'« (KKC 167). Njena vera se ne bo omajala. Cerkev je namreč »steber in temelj resnice« (1 Tim 3,15).

Podobna neomajna vera glede Cerkve je sredi 19. stoletja navdihovala spreobrnjenca iz anglikanstva v katolištvo, svetnika in kardinala Janeza Henrika Newmana (1801–1890), ki ga po pravici imenujejo »nevidnega očeta 2. vatikanskega koncila«. Najbolj kleno je to vero izrazil z besedami: »Mi moramo le prenesti naprej, kar smo prejeli. Nismo mi stvaritelji Cerkve, tudi uničiti je ne moremo« (»We did not make the Church, we may not unmake it«).¹⁰ »Cerkev ne prihaja iz sveta, nima korenin iz zemlje, ni človekova dekla, sicer bi jo človek mogel uničiti ... Vidimo, da je ista, saj ji očitajo ravno to, da se ne spreminja. Čas in kraj ji ne moreta do živega, ker je njen izvor tam, kjer ni ne časa ne kraja, ker prihaja s prestola brezmejnega, večnega Boga.«¹¹

Newmanov čas ni bil dosti manj razgiban in viharen od našega in Cerkev v 19. stoletju ni plula po mirnejšem morju. Njegov pogled zajema vso njeno zgodovino, ko zapiše: »Gotovo je, da so bili časi, ko se je Cerkev znašla bodisi iz zunanjih ali notranjih razlogov kakor v stanju umiranja. A njena čudovita vstajenja prav takrat, ko je svet že triumfiral nad njo, so nov dokaz, da v sestavu nauka in bogočastja, do katerega se je razvila, ni kali propadanja.« Cerkev »počiva v svojem teku, svoja opravila skoraj odloži, pa zopet vstane in spet je taka kakor poprej; vse je na svojem mestu, vse je pripravljeno: nauk, praksa, načela, red, upravljanje – vse je, kot je bilo. Lahko se kaj spremeni, a gre le za utrjevanje ali prilagajanje. Vse je nedvoumno in določeno. Njena identiteta je nesporna.«

Newman kot neprekosljiv poznavalec zgodovine Cerkve prihaja do sklepa, da je »vsa zgodovina krščanstva prav od začetka eno samo zaporedje nemira in nereda. Eno stoletje je podobno drugemu, le sodobnikom se zdi njihovo stoletje slabše od vseh prejšnjih dob. Cerkve stalno boleha in hira v slabostih, 'vselej nosi na svojem telesu umiranje Gospoda Jezusa, da se na njenem telesu razodene tudi Jezusovo življenje'. Zdi se, da je vera stalno na tem, da izdihne; razdori prevladujejo, luč resnice je zatemnjena, verniki so razkropljeni. Kristusova stvar je vedno v smrtnem boju, kakor da je le vprašanje časa, kdaj je bo konec, že danes ali jutri.

Toda Bog iztrga svoje izvoljene iz besnečih valov zla ravno takrat, ko je divjost voda narasla do vrhunca ... Vzpodbuja nas to, kar se je godilo doslej, naj ne obupamo, se ne utrudimo, naj se ne bojimo viharjev, ki prihajajo nad nas. Vedno so prihajali, vedno bodo, naš delež so ... Vode se dvigajo visoko, vode bučijo in kopičijo svoje valovje; mogočni so morski valovi in peneče besnijo. A Gospod, ki biva v višavi, je močnejši od njih!«¹²

Kardinal Joseph Ratzinger v že omenjeni knjigi *Poročilo o verskem stanju*, ki je izšla kot nekakšna bilanca ob dvajsetletnici sklepa koncila (1985), ugotavlja, da je korenina pokoncilске krize napačen ali vsaj enostranski pojem o Cerkvi. Celo nekateri teologi si jo predstavljajo kot človeško zgradbo ali orodje, ki smo si ga ustvarili ljudje in ga zato sami po mili volji lahko preustrojimo po sprotnih zahtevah. Toda v ozadju njene zunanje podobe je »temeljna zgradba, ki jo hoče sam Bog in je zato nedotakljiva. Za *človeškim* pročeljem je skrivnostna *nadčloveška* stvarnost ... Zato Cerkve ni naša Cerkve, da bi smeli razpolagati z njo po naši volji, temveč je *Njegova Cerkve*.«¹³ Iz te zavesti kristjan črpa neko posebno mirnost, ko se ne dela preveč pomembnega, marveč ve, da Cerkve ne gradimo mi, ampak jo zida on.

V trenutkih hude bolezn med potovanjem po Sredozemskem morju (1833) je Newman še kot anglikanec svojo vero v Božjo previdnost prelin v znamenito pesem, ki jedrnat izraža njegovo temeljno usmerjenost: »Vodi me, dobrotna Luč!« (*Lead, kindly Light!*) Če te besede s posameznika prenesemo na celotno Cerkve, zaslutimo, na kaj Newman končno opira svojo gotovost. »Dobrotna

Luč« ne vodi le posameznike, vodi tudi novo Božje ljudstvo. Pot Cerkev pelje »amid thëncircling gloom« – skozi temo, ki jo obdaja in vdira tudi vanjo. »The night is dark and I am far from home« – tudi Cerkev je potujoče Božje ljudstvo, romarica skozi noč tega sveta in še daleč od domovine.

Na koncu prve kitice pravi: »Ne prosim, da bi v širne zrl daljave: naj vidim pred seboj le za korak« (»I do not want to see the distant scene, one step enough for me«). Ta misel je bila v središču Newmanove duhovnosti, namreč, da se nam luč naklanja vedno le stopnjema, korak za korakom, a je vedno prejmemo dovolj za to, da prepoznamo, kaj nam je storiti danes. Šele potem, ko smo ta korak napravili, bomo prejeli luč za naslednjega. Ni nam dano in tudi ni potrebno, da bi videli vse prihodnje korake.

Cerkev se danes, ko počasi pušča za seboj prvo četrtino 21. stoletja, prav tako ozira za to blago Lučjo in jo prosi za varno pot: »Lead, kindly Light!« Po starodavni podobi, ki je bila tako draga cerkvenim očetom in ki jo že v prvih stavkih povzema tudi koncil-ska konstitucija o Cerkvi, jo smemo primerjati luni, ki nima svoje svetlobe, ampak ves svoj sijaj prejema od sonca – Kristusa. S to »Kristusovo svetlobo, ki odseva na obrazu Cerkve« (C 1) je želel koncil razsvetliti vse ljudi in oznaniti evangelij vsemu stvarstvu. Nakazal je tudi pot, ki je kljub krizam polna upanja: »Cerkev se krepi v moči vstalega Gospoda, tako da s potrpežljivostjo in ljubeznijo zmaguje nad svojimi in prav tako zunanjimi bridkostmi in težavami in da na svetu, čeprav v sencah, vendar zvesto razodeva njegovo skrivnost, dokler se ne bo na koncu razodela v polni luči« (C 8).

Opombe

¹ V nadaljevanju se naslanjam na razpravo: Edgar Piel, Die Kirchenkrise in soziologischer Sicht, v: Franz Breid (Hrsg.), *Die Kirchenkrise. Referate der »Internationalen Theologischen Sommerakademie 1996« des Linzer Priesterkreises im Aigen/M.*, 9–51. Dr. Edgar Piel (r. 1946 v Kölnu) je študiral filozofijo in literaturo. Posveča se sociološkim raziskavam in likovni umetnosti.

² *Letno poročilo katoliške Cerkve v Sloveniji 2022*, v: <https://katoliska-cerkev.si/media/datoteke/Dokumenti%20in%20publikacije/Letno%20poro%C4%8Dilo%202022-Editio%20typica.pdf> (pridobljeno 11. 2. 2024).

³ Thomas Petersen, *Christliche Kultur ohne Christen* (https://www.ifd-allensbach.de/fileadmin/kurzberichte_dokumentationen/FAZ_Dezember2021_Christen.pdf) (pridobljeno 14. 2. 2024).

⁴ To misel je v svoji knjigi *Človek in sreča* (Mohorjeva družba, Celje 1974) razvijal naš psiholog, filozof in teolog dr. Anton Trstenjak.

⁵ V tem delu razprave se naslanjam na predavanje Gerharda B. Winklerja: Die gegenwärtige Kirchenkrise aus kirchengeschichtlicher Perspektive, v: Franz Breid, *n. d.*, 52–67. Predstavil ga je na poletni akademiji, ki jo omenjam v op. 1. Avstrijski cerkveni zgodovinar in cistercijan Gerhard B. Winkler (u. 2021) je bil od 1974 do 1983 redni profesor za cerkveno zgodovino na univerzi v Regensburgu, potem pa do 1999 na univerzi v Salzburgu. Papež Benedikt XVI. je ob njegovi smrti zapisal zelo osebne besede: »Med vsemi kolegi in prijatelji mi je bil najbližji ... Zdaj je dospel v večnost, kjer ga že čakajo mnogi prijatelji. Upam, da se jim bom kmalu pridružil tudi sam.« – Oba – G. B. Winkler in J. Ratzinger – sta bila namreč v sedemdesetih letih 20. stoletja profesorja v Regensburgu.

⁶ Novejši prevodi imajo malo drugače: »Čez leva in gada boš stopal, poteptal boš mladega leva in morskega zmaja« (SSP3) ali »morsko pošast« (SPNZ, Jeruzalemska izdaja). Ekumenska izdaja Svetega pisma (1974) za baziliska rabi izraz »modras«.

⁷ Bazilisk je v orientalski mitologiji kači podobno bitje, ki ubija s pogledom. Sv. Ambrož ga označuje kot škodljivo kačo (*noxius serpens*). Zoologija pa tako poimenuje tropskega kuščarja, ki živi v Srednji Ameriki.

⁸ *Poročilo o verskem stanju – Vittorio Messori se pogovarja z Josephom Ratzingerjem*, Družina, Ljubljana 1993, 18.

⁹ Schönborn, Christoph, *Ljubiti Cerkve*, Družina, Ljubljana 1997, 141.

¹⁰ Newman, John Henry, *Parochial and Plain Sermons III*, Longmans, Green and Co., London 1834, 202.

¹¹ Newman, John Henry, *Vodi me, dobrotna luč. Izbor iz Newmanovih del*. Mohorjeva družba, Celje 1990, 105–106.

¹² Newman, John Henry, *Vodi me, dobrotna luč*, 110–111.

¹³ *Poročilo o verskem stanju*, 38–40.